

Rapport

Sport en bewegen voor behalen GALA- doelen

In gemeentelijke plannen van aanpak
2024-2026

Sport en bewegen voor behalen GALA-doelen

In gemeentelijke plannen van aanpak 2024-2026

Met ondersteuning van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)

Mulier Instituut

Marloes van Gorp
Nathan Geurink
Güliz Erdoğan
Karin Lintzen

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het Mulier Instituut.

© Mulier Instituut

Utrecht, mei 2024
www.mulierinstituut.nl
info@mulierinstituut.nl

Disclaimer

U mag delen uit deze publicatie overnemen op voorwaarde van bronvermelding: auteur(s), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

Er gelden gebruiksvoorwaarden voor de foto's in deze publicatie. Neem foto's daarom niet over zonder toestemming van het Mulier Instituut.

Over ons

Het Mulier Instituut doet sportonderzoek voor beleid en samenleving. Voor overheden, maatschappelijke organisaties, onderwijsinstellingen, sportorganisaties en bedrijven onderzoeken we allerlei thema's op het gebied van sport en sportief bewegen: van de sportdeelname van (groepen) Nederlanders tot de motorische vaardigheden van kinderen, en van diversiteit en inclusie in de sport tot de economische impact van sportevenementen.

Het Mulier Instituut is een onafhankelijke stichting zonder winstoogmerk.

Ons doel is bijdragen aan goed onderbouwd beleid, gericht op de bevordering van sport, sportief bewegen en versterking van de sportsector. Dit doen we op verschillende manieren:

We verzamelen data en monitoren de Nederlandse sportsector en beleidsprogramma's.

We ontwikkelen kennis en onderzoeksmethoden via verkennende en verdiepende studies.

We duiden onderzoeksuitkomsten en vertalen deze naar de beleidspraktijk.

We onderbouwen beleidsbeslissingen met expertise en advies.

We bieden gevraagd en ongevraagd duiding en reflectie in de rol van 'kritische vriend' van de sportsector.

We zetten ons in voor de bevordering van de sportwetenschap.

Afkortingen

Afkortingen

GALA	Gezond en Actief Leven Akkoord
SPUK	Specifieke uitkering

Inhoudsopgave

Sport en bewegen voor behalen GALA-doelen

Samenvatting	5
1 Maatschappelijk belang van sport en bewegen	7
1.1 Achtergrond	7
1.2 Doelstelling	8
1.3 Vraagstelling	8
2 Onderzoeksmethoden	9
2.1 Cijfermatige analyse	9
2.2 Verdiepende analyse	10
2.3 Beschrijvende gegevens van de gemeenten	11
3 Cijfermatige resultaten	12
3.1 Aandacht voor sport en bewegen	12
3.2 Verbinding met GALA-doelen	12
4 Verdieping over de rol van sport en bewegen	17
4.1 Rol van sport en bewegen in de plannen	17
4.2 Terugdringen gezondheidsachterstanden	20
4.3 Gezonde fysieke leefomgeving	22
4.4 Versterken sociale basis	24
4.5 Gezonde leefstijl	26
4.6 Mentale weerbaarheid en gezondheid	28
4.7 Vitaal ouder worden	30
5 Conclusie & aanbevelingen	32
5.1 Inzet sport en bewegen voor GALA-doelen	32
5.2 Overige conclusies	33
5.3 Opmerkingen over de onderzoeksmethode	34
5.4 Aanbevelingen	34
Bronnen	37
Bijlage 1 - Gebruikte woorden voor analyse	39

Sport en bewegen voor behalen GALA-doelen

Inleiding

Met verschillende akkoorden wil de Rijksoverheid sport en bewegen een vanzelfsprekend onderdeel maken van het dagelijks leven van iedere Nederlander. Middelen voor deze akkoorden zijn ondergebracht in één brede specifieke uitkering: de Brede SPUK. Als voorwaarde hiervoor moesten gemeenten integrale plannen van aanpak schrijven voor de doelen in de verschillende akkoorden, waaronder het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA).

Probleemstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te bieden in de rol van sport en bewegen in de plannen van aanpak van gemeenten voor 2023 tot 2026. We kijken hiervoor in het bijzonder naar de GALA-doelen. Voor dit onderzoek hebben we twee deelonderzoeken gedaan: een cijfermatige en een verdiepende analyse.

Conclusies en aanbevelingen

Er zijn duidelijke verschillen tussen gemeenten in de mate waarin zij sport en bewegen verbinden met de verschillende GALA-doelen. Over het algemeen noemen ze sport en bewegen vaak samen met de doelen 'vitaal ouder worden' en 'gezonde leefstijl', en minder met 'mentale gezondheid' en 'gezondheidsachterstanden'.

In dit rapport lees je terug hoe gemeenten die dat deden sport en bewegen verbinden aan de doelen. Deze informatie kan bijvoorbeeld worden gebruikt voor het verspreiden van goede voorbeelden. Samengevat is de inzet op sport en bewegen per doel:

- Terugdringen gezondheidsachterstanden door inzet op doelgroepen en wijken
- Een gezonde omgeving door het inrichten van de openbare ruimte voor bewegen
- Versterken van de sociale basis doordat sport bijdraagt aan sociale contacten
- Sport en bewegen als onderdeel van interventies voor een gezonde leefstijl
- Sport en bewegen als middel voor het versterken van de mentale gezondheid
- Vitaal ouder worden door nadrukkelijke inzet op valpreventie

Samenwerking is van belang: zowel binnen de sportsector, met bijvoorbeeld sportaanbieders, als tussen verschillende beleidsterreinen vanwege de integrale ambities. Voor dat laatste is een duidelijke rol weggelegd voor de coördinator sport en preventie.

Maatschappelijk belang van sport en bewegen

Dit rapport gaat over de rol van sport en bewegen in de integrale plannen van aanpak van gemeenten. Deze schreven zij bij het aanvragen van de brede specifieke uitkering voor verschillende akkoorden op het gebied van sport en bewegen, gezondheid, cultuur en de sociale basis. In dit hoofdstuk beschrijven we de achtergrond en de doel- en vraagstelling van het onderzoek.

1.1 Achtergrond

Sport en bewegen voor gezondheid

Een gezondere bevolking draagt bij aan de houdbaarheid, betaalbaarheid en toegankelijkheid van het zorgstelsel. Lichaamsbeweging levert gezondheidsvoordelen op: een hogere kwaliteit van leven en een verbeterde gezondheidstoestand (Naci & Loannidis, 2013).

Toch beweegt meer dan de helft van de Nederlanders te weinig (GGD'en, CBS & RIVM, 2023). Daarom richt het Rijksbeleid zich erop om sport en bewegen een vanzelfsprekend onderdeel uit laten maken van het dagelijks leven van iedere Nederlander (Ministerie van VWS, 2023).

Nationaal Sportakkoord

In 2018 werd het Nationaal Sportakkoord gepresenteerd. Hierin staan ambities op zes thema's waarmee de ondertekenaars zoveel mogelijk Nederlanders willen betrekken bij sport. Zodat de sport kan bijdragen aan een gezond Nederland en aan een samenleving die zich één voelt.

Daarop bouwt momenteel een tweede akkoord voort tot en met 2026. In het Sportakkoord II staat de ambitie om te werken aan meer betekenis van sport voor de maatschappij, waaronder het bevorderen van gezondheid (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2023).

Gemeenten moesten voor het aanvragen van middelen het lokale sportakkoord herijken. Uit een analyse van deze herijkte sportakkoorden bleek dat gemeenten vaak in algemene termen verbinding maakten tussen sport en bewegen enerzijds en preventie of gezondheid anderzijds (Hoogendam et al., 2023).

GALA

Het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA) benadrukt het belang van gezondheid, zowel voor het individu als voor de samenleving. De centrale doelstelling van GALA is een gezonde generatie in 2040 door sport, voeding en bewegen. Hiervoor staan er zes doelen in (Ministerie van VWS, 2023):

- terugdringen van gezondheidsverschillen;

- een gezonde fysieke leefomgeving;
- versterken van de sociale basis;
- een gezonde leefstijl;
- versterken van de mentale gezondheid;
- vitaal ouder worden.

De Brede SPUK

Middelen voor de lokale uitvoering van onder andere GALA en Sportakkoord II zijn ondergebracht in één brede specifieke uitkering voor gemeenten: de Brede SPUK. Hiermee streeft de Rijksoverheid een integrale benadering van preventie en een brede blik op gezondheid na.

Gemeenten die gebruik wilden maken van de middelen, moesten een integraal plan van aanpak voor de periode 2024-2026 indienen. Hieruit moest blijken waar de gemeente staat, wat ze wil bereiken en hoe ze daar uitvoering aan geeft (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2023).

Uit een analyse van deze plannen bleek dat gemeenten van plan zijn meer integraal te gaan werken en verbinding te leggen tussen de thema's sport en bewegen, gezondheid en sociale basis (Beijer et al., 2024). Ongeveer twee op de drie gemeenten beschreven een verbinding tussen sport en bewegen en gezondheid of sociale basis.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te bieden in de rol van sport en bewegen in de plannen van aanpak die gemeenten hebben geschreven voor het aanvragen van Brede SPUK-gelden. We kijken hiervoor in het bijzonder naar sport en bewegen in relatie tot de zes GALA-doelen.

1.3 Vraagstelling

Hoe komt sport en bewegen terug in de gemeentelijke plannen van aanpak voor 2024-2026?

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we de twee deelonderzoeken die we hebben uitgevoerd. Vervolgens beschrijven we in aparte hoofdstukken de resultaten van het cijfermatige (hoofdstuk 3) en verdiepende (hoofdstuk 4) deelonderzoek. We sluiten het rapport in hoofdstuk 5 af met conclusies en aanbevelingen.

Onderzoeksmethoden

In dit hoofdstuk beschrijven we de onderzoeksmethode. Voor dit onderzoek hebben we twee deelonderzoeken gedaan: een cijfermatige en een verdiepende analyse.

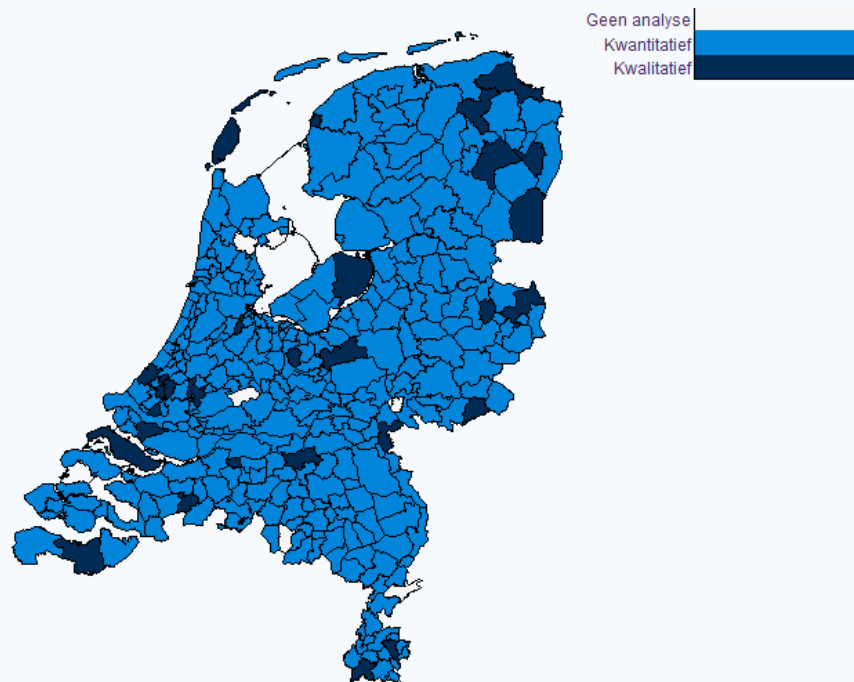
2.1 Cijfermatige analyse

Als eerste hebben we een cijfermatige analyse uitgevoerd op alle plannen van aanpak om te bepalen:

- hoeveel sport en bewegen voorkomen in de plannen van aanpak; en
- hoeveel sport en bewegen voorkomen in relatie tot de verschillende GALA-doelen.

We doorzochten de plannen van aanpak van alle gemeenten geautomatiseerd met een woordanalyseprogramma geschreven in Python. Vanwege technische beperkingen konden we de plannen van acht gemeenten niet meenemen (zie [figuur 2.1](#)).

Figuur 2.1
Selectie van gemeenten voor de analyses

Bron: Mulier Instituut 2024

Om te bepalen hoeveel sport en bewegen voorkomt in de plannen van aanpak berekenden we de ‘woorddichtheid’ van sport en bewegen. Dat wil zeggen: welk deel van het totale woordenaantal heeft te maken met sport en bewegen? Daarvoor gebruikten we een woordengroep van woorden die sport en bewegen uitdrukken (zie **tabel B1.1** in bijlage 1).

Om te bepalen hoe vaak sport en bewegen in verband worden gebracht met de verschillende GALA-doelen gebruikten we een tweede analyse. Daarvoor zochten we hoe vaak een woord uit de woordengroep sport en bewegen voorkomt in dezelfde zin of in hetzelfde opsommingspunt als woorden die te maken hebben met de zes inhoudelijke GALA-doelen (zie **tabel B1.1** in bijlage 1).

GALA-doel ‘domeinoverstijgende inzet vanuit een regionale preventie-infrastructuur’ nemen we hier niet in mee. In de analyse van het RIVM namen zij de regionale netwerken wel mee (Beijer et al., 2024).

Voor beide analyses bekeken we uitsplitsingen van de resultaten naar kenmerken van de gemeente: gemeentegrootte, stedelijkheid, (verschillen in) sociaaleconomische positie van inwoners (SES-WOA-score op basis van welvaart, opleiding en arbeidsverleden, en de spreiding in SES-WOA-scores) en regio (windrichting). Hiervoor gebruikten we gegevens van het CBS van 2023. Behalve de gegevens over sociaal economische positie: die komen uit 2021. De regio’s naar windrichting zijn naar indeling van de Vereniging Sport en Gemeenten.¹

2.2 Verdiepende analyse

Vervolgens hebben we met een kwalitatieve methode verdieping gegeven aan wat gemeenten in de plannen van aanpak schrijven over sport en bewegen. We presenteren de gegevens niet-herleidbaar naar gemeenten, omdat de plannen van aanpak niet altijd openbaar zijn.

We hebben een selectie gemaakt van dertig gemeenten (zie **figuur 2.1**). Ten eerste selecteerden we voor elk GALA-doel de drie gemeenten met de meeste verbindingen met sport en bewegen op basis van de kwantitatieve analyse. Vervolgens vulden we de selectie aan met gemeenten waarmee we in de totale selectie spreiding kregen op het gebied van gemeentegrootte, stedelijkheid, sociaaleconomische positie van inwoners en regio.

Daarnaast hebben we rekening gehouden met de spreiding in het aantal verbindingen tussen GALA-doelen en sport en bewegen. De drie gemeenten met de meeste verbindingen op een bepaald GALA-doel hadden ook met alle GALA-doelen relatief veel verbindingen. Daarom hebben we ook gemeenten meegenomen met relatief minder verbindingen, om tot een representatieve onderzoeksgroep te komen.

¹ <https://sportengemeenten.nl/wie-zijn-wij/regios/>

We hebben de plannen van aanpak doorzocht op de woorden sport en bewegen en gecodeerd met MaxQDA. Hoofdcodes waren de GALA-doelen, en een algemene categorie wanneer sport en bewegen niet direct werd gekoppeld aan de GALA-doelen. Op de gecodeerde tekstonderdelen hebben we een thematische analyse uitgevoerd per hoofdcode.

2.3 Beschrijvende gegevens van de gemeenten

We hebben de plannen van aanpak van 334 van de 342 gemeenten (98%) geanalyseerd. In [tabel 2.1](#) staan de kenmerken van de gemeenten waarvan we de plannen van aanpak (niet) hebben geanalyseerd.

Tabel 2.1
Kenmerken van gemeenten die wel of niet zijn meegenomen in de kwantitatieve analyse

	Gemeenten in analyse (in procenten, n=334)	Gemeenten niet in analyse (in procenten, n=8)
Gemeentegrootte in drie klassen		
Minder dan 25.000 inwoners	31	100
25.000-75.000 inwoners	53	-
75.000 inwoners of meer	16	-
Stedelijkheid in drie klassen		
(Zeer) sterk stedelijk	28	-
Matig stedelijk	22	38
Weinig tot niet stedelijk	50	63
Regio		
Noord	12	-
Oost	31	38
West	27	38
Zuid	29	25
Categorieën SES-WOA		
Kleiner dan -0.1	9	-
-0.1 tot 0	10	13
0 tot 0.1	28	25
0.1 tot 0.2	33	25
0.2 of meer	21	38
Categorieën spreiding SES-WOA		
Kleiner dan 0.7	20	50
0.7 tot 0.8	53	38
0.8 tot 0.9	20	13
0.9 en hoger	6	-

Bron: Mulier Instituut, 2024.

Cijfermatige resultaten

In dit hoofdstuk laten we de resultaten zien van de cijfermatige analyse. We beschrijven de aandacht voor sport en bewegen en de gelegde verbinding met de verschillende GALA-doelen.

3.1 Aandacht voor sport en bewegen

De gemiddelde woorddichtheid van sport en bewegen ten opzichte van de totale woorden was 1,6 procent, met een standaarddeviatie van 0,5 procent .

De gemiddelde dichtheid was iets groter in weinig tot niet-stedelijke gemeenten (1,7%) en in gemeenten met een SES-WOA-score kleiner dan -0,1 (1,8%). Deze gemeenten gebruiken dus relatief vaker woorden als 'sport' of 'bewegen' in hun plannen van aanpak. Deze gemeenten lijken hier gemiddeld dus iets meer aandacht voor te hebben.

3.2 Verbinding met GALA-doelen

Gemiddeld vonden we 25 combinaties van sport en bewegen met woorden gerelateerd aan een van de GALA-doelen in één zin, met een standaarddeviatie van veertien combinaties. De totale spreiding van het aantal was ongeveer 5 tot 65 combinaties. Dit geeft aan dat de plannen van gemeenten sterk verschillen in hoeveel ze sport en bewegen samen met de GALA-doelen gebruiken.

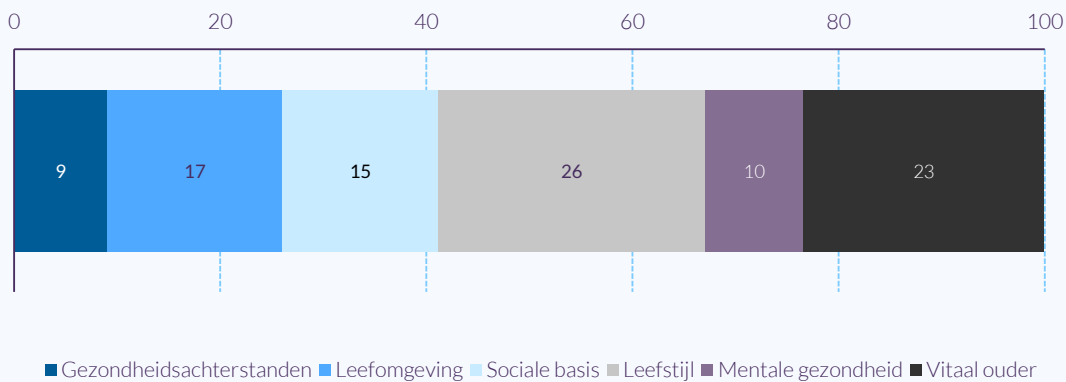
Relatief gezien verbinden gemeenten sport en bewegen het vaakst met de GALA-doelen 'een gezonde leefstijl' en 'vitaal ouder worden', en minder vaak met 'terugdringen gezondheidsachterstanden' en 'versterking van de mentale weerbaarheid en mentale gezondheid'.

In figuur 3.1 laten we zien hoe de combinaties van sport en bewegen met GALA gemiddeld over de verschillende doelen zijn verdeeld.

Figuur 3.1

Gemiddelde verdeling van combinaties sport en bewegen met GALA-doelen

(in procenten, n=334)

Bron: Mulier Instituut, 2024.

We hebben ook gekeken welk deel van de gemeenten meermaals (drie keer of vaker) een verbinding maakt tussen sport en bewegen en een bepaald GALA-doel. Dat varieert van 34 procent ('terugdringen gezondheidsachterstanden') tot 84 procent van de gemeenten ('een gezonde leefstijl').

We zagen geen verschillen tussen gemeenten naar regio (noord, oost, zuid of west). Naar gemeentegrootte, stedelijkheid en sociaaleconomische positie van inwoners zagen we wel enkele verschillen. Die beschrijven we hieronder.

Verschillen naar gemeentegrootte

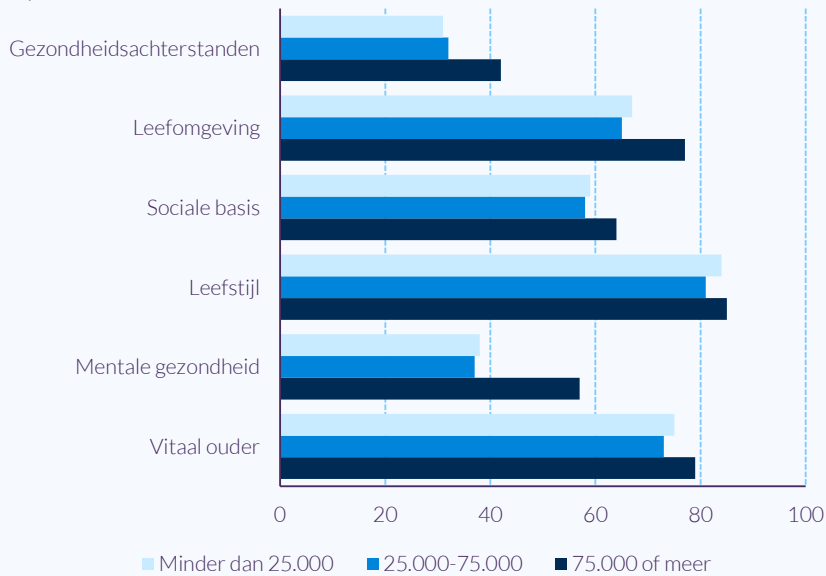
We zagen verschillen in het aandeel gemeenten dat meermaals verbinding maakt tussen de zes GALA-doelen en sport en bewegen naar gemeentegrootte. Hiervoor hebben we gemeenten ingedeeld in kleine (minder dan 25.000 inwoners), middelgrote (25.000-75.000) en grote gemeenten (75.000 of meer).

Grote gemeenten leggen vaker de verbinding met 'versterking van de mentale weerbaarheid en mentale gezondheid' (57%) dan middelgrote (37%) en kleine gemeenten (31%) (zie figuur 3.2). In mindere mate leggen grote gemeenten ook vaker verbinding met gezondheidsachterstanden en leefomgeving.

Figuur 3.2

Aandeel gemeenten dat verbinding maakt tussen sport en bewegen en GALA-doelen, naar gemeentegrootte

(in procenten, n=334)

Bron: Mulier Instituut, 2024.

Verschillen naar stedelijkheid

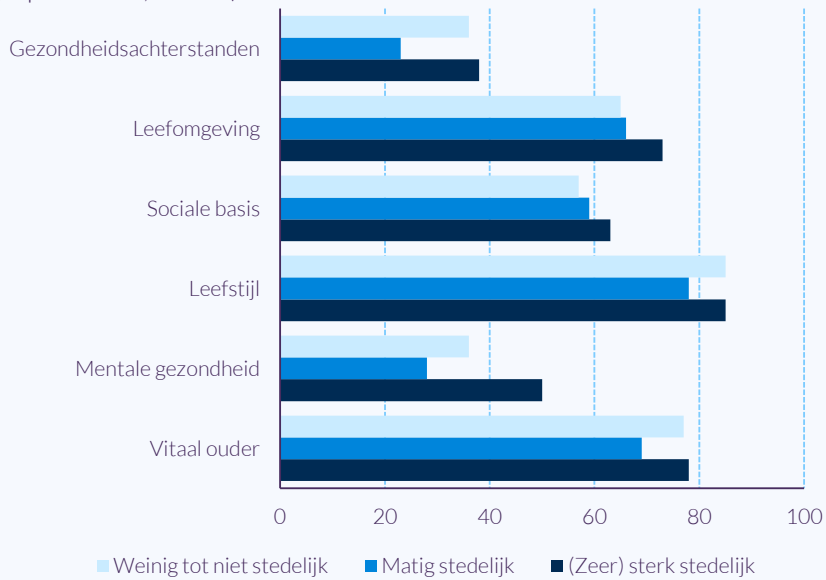
We zagen vergelijkbare kleine verschillen in het aandeel gemeenten dat meermaals verbinding maakt tussen de zes GALA-doelen en sport en bewegen naar stedelijkheid.

(Zeer) sterk stedelijke gemeenten verbinden sport en bewegen vaker (50%) met ‘versterking van de mentale weerbaarheid en mentale gezondheid’ dan matig (28%) of weinig tot niet-stedelijke gemeenten (36%) (zie figuur 3.3). Daarnaast verbinden (zeer) sterk stedelijke gemeenten sport en bewegen vaker (38%) aan ‘terugdringen gezondheidsachterstanden’ dan matig stedelijke gemeenten (23%).

Figuur 3.3

Aandeel gemeenten dat verbinding maakt tussen sport en bewegen en GALA-doelen, naar stedelijkheid

(in procenten, n=334)

Bron: Mulier Instituut, 2024.

Verschillen naar welvaart

De SES-WOA-score geeft in één oogopslag weer hoe de gemiddelde sociaaleconomische positie van inwoners van verschillende gemeenten zich tot elkaar verhoudt. Een hogere score geeft aan dat de inwoners gemiddeld welvarender, hoger opgeleid en/of langduriger aan het werk zijn. Een score van 0 is het Nederlandse gemiddelde.

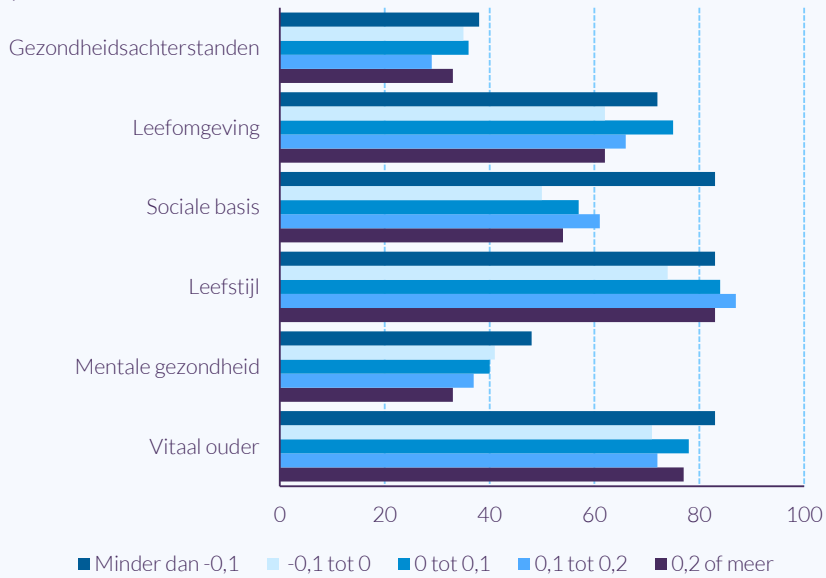
Gemeenten met een SES-WOA-score van minder dan -0,1 leggen vaker de verbinding tussen sport en bewegen en ‘versterken van de sociale basis’ dan gemeenten met een hogere SES-WOA-score (zie figuur 3.4).

We hebben de resultaten ook uitgesplitst naar de spreiding van de SES-WOA-score binnen gemeenten. Dit geeft aan in welke mate huishoudens binnen de gemeente van elkaar verschillen in termen van welvaart, opleidingsniveau en arbeidsmarktdeelname. We zagen hiervoor geen verschillen in hoeveel gemeenten de verbinding legden tussen sport en bewegen en bepaalde GALA-doelen.

Figuur 3.4

Aandeel gemeenten dat verbinding maakt tussen sport en bewegen en GALA-doelen, naar SES-WOA-score

(in procenten, n=334)

Bron: Mulier Instituut, 2024.

Verdieping over de rol van sport en bewegen

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van de verdiepende analyse. Eerst laten we zien hoe sport en bewegen terugkomen in de plannen van aanpak. Vervolgens beschrijven we op welke manier ze voorkomen in relatie tot elk van de zes GALA-doelen, wanneer gemeenten sport en bewegen daaraan koppelen.

4.1 Rol van sport en bewegen in de plannen

Sport en bewegen in beschrijving huidige situatie

Sport en bewegen komt regelmatig voor in de plannen van aanpak zonder dat dit gerelateerd wordt aan de zes inhoudelijke thema's van het GALA. Bij het beschrijven van de huidige situatie geven gemeenten vaak aan welk deel van de inwoners aan sport deelneemt en welk deel voldoet aan de beweegrichtlijnen. Hierin maken ze regelmatig onderscheid tussen verschillende leeftijdsgroepen. Vervolgens vergelijken ze dit in veel plannen van aanpak met het gemiddelde van Nederland of de GGD-regio.

In sommige plannen van aanpak geeft de gemeente ook verklaringen voor de verschillen, bijvoorbeeld door te verwijzen naar de bevolkingssamenstelling. Dit gebeurt vooral wanneer de sport- en beweegdeelname lager is dan het gemiddelde waarmee ze het vergelijken.

'Als we kijken naar de cijfers voor sport en bewegen, dan vallen een aantal zaken op. Als eerste blijkt uit het regiobeeld dat de (...) onvoldoende beweegt. Op alle leeftijdscategorieën blijven onze inwoners achter op het landelijk gemiddelde als het gaat om voldoen aan de beweegrichtlijn. Ook heeft ongeveer 60% van de inwoners overgewicht, dit ten opzichte van 51% in Nederland.' – Gemeente E (groot)

In meerdere plannen van aanpak beschrijven gemeenten ook de huidige situatie qua sport- en beweegaanbod, en soms ook de fysieke infrastructuur voor sporten en bewegen, zoals in Gemeente R (middelgroot): **'Kenmerkend voor de gemeente (Gemeente R) zijn de vele natuur- en recreatiegebieden, de wandelpaden, de fietsroutes en het actieve sport- en verenigingsleven'**. Daarnaast lichten gemeenten regelmatig de inzet van de functionarissen vanuit de BRC toe.

In de beschrijving van de huidige situatie komt ten slotte ook de verbinding van het sportbeleid met andere akkoorden en programma's, zoals het preventieakkoord, regelmatig aan bod. In de beschrijving van de acties voor het GALA gaan gemeenten hier vaak nog verder op in.

Sport en bewegen als doel en als middel

In de plannen van aanpak benoemen gemeenten vaak dat sport leuk is en plezier of 'leefgenot' (Gemeente V, middelgroot) brengt. Dit is een van de redenen dat gemeenten willen dat inwoners hun leven lang veel sporten en bewegen.

Maar veel vaker benoemen gemeenten duidelijk dat ze sport inzetten als middel. Sport en bewegen dragen bij aan de fysieke en mentale gezondheid en zorgen voor sociale contacten. Dit komt ook duidelijk terug in de verbinding van sport met de verschillende doelen van het GALA.

'Sport geeft energie, inspiratie en zingeving in het dagelijks leven van zij die het beoefenen of volgen' (Gemeente I, klein). Daar heeft het individu profijt van, maar een verbeterde volksgezondheid en sociale cohesie heeft ook duidelijke maatschappelijke waarde. In veel plannen van aanpak refereren gemeenten daarom ook aan de Social Return On Investment (SROI) van sport en bewegen.

'Sport en bewegen hebben grote impact op de dimensies van positieve gezondheid. Het "Human Capital Model" (HCM) laat zien dat sport en bewegen effectief zijn op verschillende vlakken. Het model bevat meer dan 80 verschillende effecten van sport en bewegen en is óók onderverdeeld in zes soorten waarden. Deze zes waarden zijn: fysiek, emotioneel, persoonlijk, sociaal, intellectueel en financieel.' – Gemeente P (middelgroot)

Verbinding met akkoorden en programma's

Veel acties uit de plannen van aanpak voor de doelen van het GALA zijn niet nieuw, maar worden al gedaan vanuit andere akkoorden of beleidsprogramma's. In sommige gevallen zet de gemeente hier nog wel extra in op het gezondheidsbevorderende aspect van sport en bewegen.

Gemeenten refereren in de plannen van aanpak veel aan hun eigen sportbeleid, maar nog veel vaker aan het lokale (of regionale) sportakkoord. Daarbij halen ze de doelen/ambities uit het lokale sportakkoord aan en geven ze aan hoe deze doelen/ambities bijdragen aan gezondheid en de sociale basis.

'Het [gemeentelijk] Sportakkoord is in lijn met het Hoofdlijnen Sportakkoord II herijkt. Dit heeft geleid tot het Sportakkoord II van Gemeente F. In het [gemeentelijk] Sportakkoord II ligt de focus de kernende periode op vier thema's:

- 1. Vaardig in bewegen*
- 2. Vitale sportaanbieders*
- 3. Sociaal veilige sport*
- 4. Inclusie en diversiteit.*

Door middel van deze thema's willen we het fundament van de sport verstevigen, het bereik van de sport vergroten en de maatschappelijke waarde van sport vergroten (meer betekenis geven aan sport). En we willen we dat meer inwoners van [Gemeente F] met plezier, een leven lang, kunnen sporten en bewegen, zonder (financiële of ervaren) drempels. En dat sporten en bewegen kan plaatsvinden in een sociaal veilige omgeving, waar iedereen mee kan en mag doen. Daarbij wordt sport en bewegen ingezet als middel om andere beleidsdoelstellingen te behalen, waardoor de maatschappelijke waarde van sport wordt vergroot en onderdeel is van een gezonde leefstijl. Hierbij werken we zoveel mogelijk samen met sportverenigingen.' – Gemeente F (groot)

De ambities in de lokale sportakkoorden lijken vaak behoorlijk op de doelstellingen uit het Nationaal Sportakkoord, zoals ook al bleek uit eerder onderzoek (Pulles et al., 2020). Gemeente A (klein) benoemt dat het Nationaal Sportakkoord het uitgangspunt heeft **'dat sport verenigt en op veel sociale vlakken kan helpen bij maatschappelijke opgaven'**, waarmee het goed aansluit op het GALA.

Naast het Sportakkoord leggen gemeenten in de plannen van aanpak ook vaak de verbinding met het Preventieakkoord en het beleid voor ruimtelijke ordening, sociaal domein, gezondheid en armoede. Zo benoemt Gemeente G (middelgroot) dat gezondheid, sport, bewegen, cultuur en de sociale basis integraal onderdeel uitmaken van de afwegingen die ze maken in de Omgevingsvisie.

Meerdere gemeenten benadrukken dat de coördinator sport en preventie een belangrijke rol heeft bij het verbinden van het sportbeleid aan de andere domeinen die bijdragen aan gezondheidsbevordering.

'In onze regio is er de afgelopen jaren een forse beweging ingezet om samen te werken aan meer gezondheid voor onze inwoners. Deze samenwerking komt tot uiting in verschillende regionale programma's zoals Het Nationaal Programma [voor de betreffende provincie], de Regiodeals, Provinciaal Beweeg Akkoord, Leefbaarheidsprogramma Provincie en de Kans voor de [regio]. ' – Gemeente H (middelgroot)

Bij het leggen van de verbinding tussen het plan van aanpak voor het GALA en al bestaande akkoorden en programma's benadrukken gemeenten soms ook dat de andere akkoorden en/of programma's zijn opgesteld in co-creatie met de samenleving.

Sport en bewegen in de structuur

In sommige plannen van aanpak noemen gemeenten sport en bewegen ook als het over de structuur gaat waarin ze werken aan de doelen van het GALA. Gemeenten beschrijven hierbij vaak hoe ze meer integraal gaan werken, waarbij de beleidsafdeling sport meer gaat samenwerken met onder meer de beleidsafdelingen sociaal domein, gezondheid, welzijn, jeugd en onderwijs.

Daarnaast besteden gemeenten aandacht aan de lokale en regionale samenwerking. Op het gebied van lokale samenwerking beschrijven sommige gemeenten hoe ze in een overlegstructuur met onder andere hulpverleners, buurtsportcoaches, sportverenigingen en beleidsmedewerkers het GALA aanjagen, de verbinding zoeken en de voortgang bewaken.

Op het gebied van regionale samenwerking gaat het vaker over de ketenaanpakken, kennisontwikkeling en -verspreiding, en monitoring en evaluatie. Vaak gebeurt dit in samenwerking met de GGD. Zo beschrijft gemeente H (middelgroot) hoe ze de regionale preventie-infrastructuur inrichten:

'Gezondheid wordt in het GOG integraal benaderd vanuit de volle breedte en brengt zorg, gezondheid, welzijn en sport en bewegen dichterbij elkaar. Menzis is marktleider en zorgkantoorhouder en werkt hierin al nauw samen met de [provinciale, red.] gemeenten. De regionale preventie-infrastructuur zal de komende tijd verder ingericht worden middels vier actielijnen.

Actielijn 1: Meer doen met beschikbare middelen [...]

Actielijn 2: Meer preventie, welzijn en samenleving (incl. sociale- en fysieke leefomgeving) [...]

Actielijn 3: Data gebaseerd werken en monitoren [...]

Actielijn 4: Professionals van de toekomst' - Gemeente H (middelgroot)

4.2 Terugdringen gezondheidsachterstanden

De verbinding van sport en bewegen met het terugdringen van gezondheidsachterstanden ligt voornamelijk bij het stimuleren van sport en bewegen bij groepen met (risico op) gezondheidsachterstanden.

'We zien gezond gedrag (voldoende bewegen, gezonde voeding, etc.), elkaar kunnen ontmoeten en netwerken in de buurt als basis voor het terugdringen van gezondheidsachterstanden.' - Gemeente N (middelgroot)

Sommige gemeenten geven aan dat de inzet op het terugdringen van gezondheidsachterstanden onder meer door sport en bewegen niet nieuw is. Zij zetten activiteiten uit eerder eigen sportbeleid en lokale (sport- en preventie)akkoorden door om dit doel na te streven:

'Het GALA en het Sportakkoord II verbinden we aan elkaar door sport als middel in te zetten voor het terugdringen van gezondheidsachterstanden' – Gemeente L (middelgroot)

Jongeren en ouderen komen veel voor als doelgroepen

Soms zetten gemeenten sport en bewegen in voor specifieke doelgroepen bij het terugdringen van gezondheidsachterstanden. Ze hebben daarbij met name aandacht voor jongeren en ouderen, bijvoorbeeld door inzet op een kansrijke start en verbinding met het doel 'Vitaal ouder worden'.

'Om de Trendbreuk te kunnen realiseren en gezondheidsachterstanden te halen moet je beginnen bij het aanleren van de goede gewoontes. Toch focussen wij ook bij de thema's sport en bewegen en eenzaamheid op ouderen waardoor wij ook binnen deze doelgroep gezondheidsachterstanden terugdringen.' – Gemeente P (middelgroot)

Daarnaast beschrijven gemeenten inzet op de doelgroepen mensen met een beperking of chronische aandoening, mensen met afstand tot de arbeidsmarkt en/of mensen met een lagere sociaaleconomische positie om gezondheidsachterstanden te beperken.

Sommige gemeenten zien ook kansen om inwoners door sport minder kwetsbaar te maken en de afstand tot de arbeidsmarkt te verkleinen, door **'mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt een plek te bieden binnen het verenigingsleven'** (Gemeente K, middelgroot).

Wijkgerichte aanpakken

Meerdere gemeenten maken gebruik van wijk- of buurtgerichte aanpakken bij de inzet van sport en bewegen voor het terugdringen van gezondheidsachterstanden. Ze zetten daarbij met name in op wijken waar (mogelijk) de meeste gezondheidsachterstanden zijn.

Bij de selectie van deze wijken houden ze rekening met verschillende factoren, waaronder sociaaleconomische positie, zoals in Gemeente ZZ (middelgroot): **'De gezonde wijkaanpak wordt uitgevoerd in wijken waar veel inwoners met een lage sociaaleconomische positie wonen.'**

De wijkgerichte aanpak krijgt in sommige gemeenten vorm door samenwerking met wijkverbinders, wijkteams of inwoners zelf. Zo beschrijft Gemeente A (klein): **'Inwoners die dat willen, krijgen ondersteuning om zelf initiatieven te ontplooiën rondom bewegen en ontmoeten'**.

Wegnemen van drempels voor sport en bewegen

Veel gemeenten zetten in op het verkleinen van gezondheidsverschillen door sport en bewegen financieel toegankelijk te maken voor mensen met minder financiële middelen of armoede. Gemeenten willen de financiële drempel wegnemen door bijvoorbeeld lidmaatschappen en/of materiaal te bekostigen, soms georganiseerd in een (jeugd)fonds.

'We willen met name inzetten op het faciliteren van onze inwoners om te kunnen sporten en bewegen. Dit doen we al deels met de buurtsportcoaches maar krijgen daar vaak het signaal dat inwoners meer zouden willen sporten maar dit niet kunnen betalen. Daarom willen we naar voorbeeld van andere gemeenten ook voor onze 18+ inwoners een lidmaatschap en evt. sportmateriaal bekostigen. Zo nemen we een deel van de financiële drempel weg voor onze inwoners om te kunnen sporten.' – Gemeente B (klein)

Om sport en bewegen voor mensen toegankelijker te maken werken gemeenten samen met aanbieders om inclusiever of aangepast aanbod te realiseren: **'Veel verenigingen en organisaties willen graag een steentje bijdragen om sport en bewegen voor iedereen mogelijk te maken'** (Gemeente T, middelgroot). Daarnaast stimuleren ze sport en bewegen bij kwetsbare groepen **'via beweggroepen en kennismakingsactiviteiten bij verschillende aanbieders'** (Gemeente O, groot).

4.3 Gezonde fysieke leefomgeving

Volgens de gemeenten is een belangrijk kenmerk van een gezonde fysieke leefomgeving een schone en veilige openbare ruimte die uitnodigt tot (samen) bewegen, spelen en sporten voor jong en oud. Hiermee streven ze gezondheidsbevordering na: gezond gedrag zoals wandelen, fietsen, spelen, ontspannen en ontmoeten, in een omgeving **'waarin de gezonde keuze de gemakkelijkste keuze is'** (Gemeente S, middelgroot).

Integraliteit is van belang bij leefomgeving

Integrale samenwerking (bijv. van het sociale domein met het fysieke domein) voor het verbeteren van de leefomgeving speelt voor gemeenten een belangrijke rol in hun visie en plannen. Zo'n samenwerking benut kansen als multifunctioneel gebruik van sportaccommodaties, ontsluiting van sportparken, voldoende sport- en speelruimte en een beweegvriendelijke omgeving voor gezondheidsdoelen. Bijvoorbeeld omdat **'de spreiding van sport- en beweegfaciliteiten kan werken overgewicht tegen te gaan'** (Gemeente Q, klein).

Gemeenten zetten in op een uitnodigende openbare ruimte

Wanneer ze het hebben over een gezonde fysieke leefomgeving, benadrukken de gemeenten minder te denken in sporthallen en -velden, maar vooral **'in een groene en beweegvriendelijke openbare ruimte'** (Gemeente K, middelgroot). De openbare ruimte moet bewegen en sporten stimuleren en faciliteren:

'We gebruiken de openbare ruimte steeds meer voor sporten en bewegen: een visie en extra aandacht hiervoor is noodzakelijk om het gedeelde gebruik goed te faciliteren en de mogelijkheden optimaal te benutten.' – Gemeente U (groot)

'Door buitenruimte proactief bewegestimulerend in te richten of juist op aangeven van de samenleving specifieke beweegelementen te plaatsen, daar waar de behoefte is.' – Gemeente E (groot)

Volgens de gemeenten heeft de omgeving van een buurt invloed op de gezondheid en leefstijl van inwoners. Deze bepaalt in hoeverre mensen bewegen, elkaar ontmoeten en meedoen. Dus een laagdrempelig sport- en beweegaanbod in de openbare ruimte mogelijk en bereikbaar maken draagt volgens de gemeenten bij aan de gezondheid van inwoners.

Enkele gemeenten houden zich momenteel al bezig met de programmering van buitenruimtes:

- Gemeente YY (groot) werkt aan nieuwe sportieve buitenruimtes, zoals een skatepark.
- Gemeente Z (middelgroot) is bezig met de inrichting en het onderhoud van speel- en sportgelegenheden, waaronder motoriekroutes.
- Gemeente N (middelgroot) probeert inwoners meer uit te nodigen tot bewegen door de fietsinfrastructuur te verbeteren.

Daarnaast zetten enkele gemeenten combinatiefunctionarissen (maatschappelijke sportaanbieders) in bij programma's die bewegen in de openbare ruimte stimuleren. Door de organisatie van activiteiten dragen ze ook bij aan het gebruik van de openbare ruimte en nodigen ze uit tot bewegen en ontmoeten.

Speelplekken breder ingezet

Gemeenten versterken de kwaliteit van de openbare ruimte verder door de toegankelijkheid en beweegvriendelijkheid van schoolpleinen, speeltuinen en beweegparken te verbeteren, zowel voor leerlingen als voor andere inwoners.

De beschikbaarheid van multifunctionele openbare speel- en beweegvoorzieningen krijgt ook veel aandacht in de plannen van aanpak. Enkele gemeenten investeren in buitensporttoestellen in overleg met buurtsportcoaches en buurtbewoners. Dit maakt het voor inwoners mogelijk om onafhankelijk van tijd en plaats te sporten en bewegen:

'De behoefte naar toestellen waar ongeorganiseerd gesport en bewegen kan worden neemt toe. Door in te zetten op beweegplekken voor alle inwoners ontstaan er meer beweegmogelijkheden voor inwoners die ongeorganiseerd en individueel willen sporten en bewegen.' – Gemeente O (groot)

Een ander genoemd initiatief is *urban sports areas*: deze kunnen een breed jong publiek aantrekken. Ook verkennen gemeenten inzet op urban activiteiten als skaten, freerunning en hiphopdanses.

4.4 Versterken sociale basis

In meerdere plannen van aanpak benadrukken gemeenten de integrale verbinding tussen sport, bewegen, cultuurparticipatie, gezondheidsbevordering en de sociale basis. Sport- en beweegactiviteiten kunnen sociale contacten op gang brengen en (nieuwe) sociale netwerken laten ontstaan. Dit kan doordat inwoners deelnemen aan deze activiteiten, maar ook door vrijwilligerswerk voor deze activiteiten te doen.

Veel gemeenten stimuleren initiatieven voor sport- en beweegactiviteiten vanuit de samenleving. Zo stimuleren ze buurtactiviteiten, wandelgroepen en vooral (sport)verenigingen. Sportverenigingen noemen veel gemeenten als een plek die zeer geschikt is voor ontmoeting, omdat sport- en beweegactiviteiten voor en door inwoners georganiseerd worden.

De ontmoeting rondom de deelname aan en de organisatie van sport- en beweegactiviteiten is voor veel gemeenten dan ook een belangrijke reden om sport- en beweegactiviteiten te stimuleren en sportverenigingen te ondersteunen.

'De persoonlijke netwerken van mensen zijn belangrijk voor iemands welzijn en welbevinden en deelname aan de samenleving. De sociale verbanden in de stad, wijken en buurten willen we waar nodig ondersteunen. We hebben het dan over een sociale basis van vrijwilligers, buurtcomités, mantelzorgers, religieuze/culturele organisaties, sleutelfiguren, scholen, (sport) verenigingen, buurthuizen en wijkinitiatieven. Deze netwerken zijn het bindmiddel van buurten en wijken.' – Gemeente X (groot)

Verbinding met andere thema's en domeinen

Het versterken van de sociale basis koppelen veel gemeenten aan andere doelen uit het GALA. Als mensen door sport- en beweegactiviteiten meedoen in de samenleving, zijn ze minder snel afhankelijk van zorg en kunnen gezondheidsachterstanden kleiner worden.

Een gezonde fysieke leefomgeving noemen gemeenten hierbij als middel om bewegen en ontmoeten te stimuleren. Daarbij noemen ze zowel de openbare ruimte als speelplekken en sportaccommodaties. Bij sportaccommodaties gaat de aandacht niet alleen uit naar bijvoorbeeld een voetbalveld, maar juist ook naar de kantine van de voetbalvereniging.

'Een sterke sociale basis kan niet zonder voldoende publieke voorzieningen. Plekken, zoals de sportclub en het dorps huis, om te bewegen, elkaar te ontmoeten en samen activiteiten te ondernemen. Het is niet vanzelfsprekend dat deze plekken blijven bestaan. Verenigingen en stichtingen die deze plekken beheren, exploiteren en gebruiken hebben het moeilijk. Om deze kwalitatief hoogwaardige (sport) voorzieningen te behouden is het nodig om te investeren in verenigingen, stichtingen en gebouwen.' – Gemeente S (middelgroot)

Het verbinden van sport aan terreinen als gezondheid (szorg), welzijn en cultuur zien meerdere gemeenten als kans om de kracht van sport en bewegen nog beter te benutten. Sommige gemeenten benoemen ook dat ze in hun eigen organisatie domeinoverstijgend samenwerken.

Ouderen belangrijkste doelgroep voor versterken sociale basis

Ouderen zijn de belangrijkste doelgroep waarover gemeenten spreken in de plannen voor het versterken van de sociale basis. Ouderen hebben vaker fysieke gezondheidsklachten, maar ook eenzaamheid komt relatief veel voor onder ouderen. Door een stevige sociale basis (infrastructuur) en sociale cohesie kunnen inwoners langer actief en gezond blijven. Sporten en bewegen zijn in combinatie met onder meer culturele activiteiten, burenhulp, vrijwilligerswerk en welzijnswerk een belangrijk onderdeel van deze sociale basis.

Veel sport- en beweegactiviteiten met dit doel zijn afgestemd op ouderen. In Gemeente N (middelgroot) zijn er bijvoorbeeld cursussen voor rijden op een scootmobiel en elektrisch fietsen, naast allerlei andere activiteiten gericht op ontmoeten en bewegen voor ouderen.

'Het algemene streven is om mensen langer zelfstandig thuis te laten wonen. Dit vraagt om voldoende mentale en fysieke fitheid. We faciliteren en stimuleren daarom bewegen en ontmoeten binnen de wijk. En er moet voldoende ondersteuning zijn. We zetten hier op meerdere manieren op in. De seniorenadviseurs van Avedan helpen mensen bij hun vragen. In alle wijken zijn wijkkamers ingericht als plek waar mensen zonder indicatie terecht kunnen voor ontmoeting en samen actief zijn. Waar eenzaamheid dreigt, hopen we via activiteiten als KomErbij (Gemeente Z) mensen weer bij elkaar te betrekken.' – Gemeente Z (middelgroot)

Daarnaast komen kwetsbare inwoners en groepen met gezondheidsachterstanden regelmatig in de plannen voor. Dan gaat het over mensen met laagbetaald en/of geen werk of mensen met een niet-Nederlandse migratieachtergrond. Gemeenten willen dat sport en bewegen bij deze kwetsbare inwoners eraan bijdragen dat deze mensen veerkracht krijgen, dat ze verbinding hervinden en dat hun sociale contacten weer op gang komen.

In een enkel plan van aanpak gaat het ook juist over inwoners van 25-65 jaar, omdat er relatief weinig contact is met deze groep vanuit bijvoorbeeld gezondheidsbeleid.

Welzijn op Recept als interventie voor versterken sociale basis

Als het gaat om interventies voor het versterken van de sociale basis, krijgt 'Welzijn op Recept' met afstand de meeste aandacht. Bij deze interventie sturen huisartsen inwoners met (psycho)sociale problemen door naar welzijnscoaches. Deze begeleiden hen naar welzijnsactiviteiten, zoals sport- en beweegactiviteiten. Deze activiteiten worden vervolgens zo laagdrempelig mogelijk aangeboden.

Aanpak in de wijk

Meerdere gemeenten hanteren een wijk- of buurtgerichte aanpak. Ze stimuleren de formele infrastructuur (sportverenigingen, buurtraden, etc.) en de informele infrastructuur (buurtinitiatieven, etc.).

'Door het vergroten van het netwerk tussen welzijnsorganisaties en beweegaanbieders' wil gemeente O (groot) bijvoorbeeld **'de laagdrempelige ontmoetingsmomenten in de wijk'** vergroten. Met deze partners in de wijk kijken ze welke activiteiten ze kunnen organiseren en hoe de fysieke inrichting kan bijdragen aan ontmoeting en sociale cohesie binnen de wijk.

Buurtsportcoaches en andere functionarissen vanuit de Brede Regeling Combinatiefuncties kunnen de verbindingen in de wijk leggen en activiteiten organiseren, al dan niet in samenwerking met de wijk.

4.5 Gezonde leefstijl

Sport en bewegen spelen een belangrijke rol bij het bereiken van een gezonde leefstijl, met als doel een gezond gewicht. Zo beschrijft Gemeente D (klein) dat meer dan de helft van haar inwoners kampt met overgewicht. Een mogelijk verband dat ze noemt is te weinig sport- en beweegaanbod.

Bij dit doel noemen gemeenten in veel plannen de samenhang met lokale of regionale preventieakkoorden, waarin bewegingsstimulering als onderdeel van een gezonde leefstijl ook een belangrijke rol heeft bij het voorkomen van overgewicht.

Bewegen als onderdeel van een gezonde leefstijl

'Meer bewegen draagt bij aan een gezonde leefstijl' (Gemeente O, groot). Gezonde leefstijl is een breed begrip en bestaat uit verschillende aspecten, waaronder bewegen, voeding, middelengebruik en roken. Om een gezonde leefstijl te bevorderen, willen gemeenten inzetten op (onder andere) voldoende sporten en bewegen en dit een vanzelfsprekend onderdeel maken van het leven van hun inwoners.

'We vinden het belangrijk dat onze inwoners zo gezond mogelijk zijn en zich goed voelen. Voldoende lichaamsbeweging en een gezonde leefstijl hebben een positieve invloed op veel aspecten.' – Gemeente E (groot)

De kern van de rol van sport en bewegen in de meeste plannen voor dit thema is sportstimuleringsbeleid. Iedere inwoner moet kunnen sporten en bewegen.

Gerichte inzet op doelgroepen

'Sporten en bewegen is helaas niet voor iedereen vanzelfsprekend' (Gemeente F, groot). Inwoners kunnen verschillende drempels ervaren om te gaan sporten en bewegen als onderdeel van een gezonde leefstijl. Gemeenten beschrijven daarom passende inzet voor verschillende doelgroepen.

Voor (school)kinderen zetten ze in op een veilige, gezonde en stimulerende omgeving die voldoende beweegmogelijkheden biedt. En op extra bewegingsonderwijs, bewegen als onderdeel van naschoolse activiteiten en peuter- en kleutergym, want **'sport en bewegen is onmisbaar in het aanleren van een gezonde leefstijl'** (Gemeente H, middelgroot). Gemeente V (middelgroot) doet bijvoorbeeld actief mee aan landelijke thema's zoals Koningsspelen en buitenspeeldag.

Voor de groeiende groep **ouderen** willen gemeenten laagdrempelig beweegaanbod aanbieden ter verbetering van de leefstijl.

Enkele gemeenten geven extra aandacht aan de groep met een **lage sociaaleconomische positie, 'onder het motto ongelijk investeren voor meer gelijke kansen'** (Gemeente Z, middelgroot). Een gezonde leefstijl vergt bewust gezonde keuzes maken, zoals bewegen. Mensen met een lagere sociaaleconomische status zouden vaker ongezonde keuzes maken. Gemeenten willen ruimte creëren om die mensen bij te staan.

De grootste focus van de gemeenten zijn **inwoners met overgewicht of obesitas**: zij zouden minder vaak voldoen aan de beweegrichtlijnen en vaker kampen met psychische en/of mentale klachten. Gemeenten willen de beweegcapaciteit van inwoners verhogen en het percentage overgewicht en obesitas verlagen door hen te laten sporten en bewegen: **'aanbod opzetten, uitbreiden en continueren voor mensen met obesitas'** (Gemeente V, middelgroot).

Interventies

Gemeenten willen de bewustwording rondom gezonde leefstijl bij sportieve activiteiten vergroten. Gemeente C (groot) steunt bijvoorbeeld de bewegingcommunities en activiteiten van sportclubs. Gemeente B (klein) organiseert informatieavonden om inwoners te informeren over beweging en een gezonde leefstijl.

Ook wil het merendeel van de gemeenten bestaande interventies blijven inzetten en/of uitbreiden. Een veel genoemde interventie is de Gezonde School, waarbij **'scholen werken (...) op het thema voeding, sport en bewegen om kinderen jong een gezonde leefstijl aan te leren'** (Gemeente H, middelgroot). Gemeente R (middelgroot) breidt deze aanpak uit door zich ook te richten op **'duurzame gedragsverandering van jeugd en jongeren op diverse gezondheidsthema's zoals (...) welbevinden, mediawijsheid, relaties en seksualiteit'**.

Ook JOGG komt vaak voor in de plannen: **'de insteek is de leefomgeving (...) gezond te maken'** (Gemeente N, middelgroot). De JOGG-aanpak richt zich op programma's en projecten die gezondheid stimuleren (waaronder meer bewegen) in de omgeving van kinderen en jongeren.

Een andere veelgenoemde interventie is de gecombineerde leefstijlinterventie (GLI), bijvoorbeeld Kinder GLI (Gemeente H, middelgroot), Cool (Gemeente YY, groot) en Beweegkuur (Gemeente N, middelgroot). GLI's richten zich op het bevorderen van een gezonde leefstijl voor inwoners met overgewicht en obesitas door onder andere beweegstimulering:

'Een GLI-programma is een leefstijlprogramma voor mensen met overgewicht en is gericht op gedragsverandering om een gezonde(re) leefstijl te bereiken met betrekking tot voeding, beweging en welbevinden, met aandacht voor stress, slaap, en middelengebruik.' – Gemeente F (groot)

Netwerken

De uitvoering van de voorgenomen interventies en activiteiten doen gemeenten vaak niet alleen, maar samen met vitale sportpartners: **'sport- en beweegaanbieders vormen een belangrijke rol bij het programma'** (Gemeente O, groot). Partners hebben een belangrijke taak in het ophalen van de behoeften van inwoners. Zij kunnen het verbinden van (kwetsbare) groepen aan laagdrempelig sport- en beweegaanbod soepeler laten verlopen.

'Binnen het netwerk Gezonde leefstijl, waar een aantal van deze partners deel van uitmaakt, wordt de verbinding gezocht met sport en bewegen en wordt iedereen op de hoogte gehouden over de laatste stand van zaken van de activiteiten en interventies..' – Gemeente R (middelgroot)

Naast bewegen stimuleren zetten gemeenten partners in de sport ook in om bij te dragen aan andere onderdelen van een gezonde leefstijl. Bijvoorbeeld door ze aan te moedigen sportlocaties rookvrij te maken.

Samenwerkingsafspraken tussen verschillende professionals kunnen bijdragen aan meer en/of beter sport- en beweegaanbod. Gemeente K (middelgroot) beschrijft hierover dat alle functionarissen onderdeel zijn van de ketenaanpakken, **'waarin zij vroegtijdig ingeschakeld worden in de toeleiding naar passend bewegen en sporten in de wijk'**. Zij kunnen deelnemers helpen op zoek te gaan naar passend beweegaanbod en partners helpen bij de uitvoering van de bewegingsprogramma's.

4.6 Mentale weerbaarheid en gezondheid

Enkele gemeenten erkennen dat ook mentale gezondheid iets is waar inwoners aan moeten werken en leggen daarbij verbinding met sport en bewegen: **'deelname aan sport-, beweg- en cultuuractiviteiten draagt bij aan de mentale weerbaarheid en**

gezondheid' (Gemeente O, groot). Gemeenten willen inwoners stimuleren en uitdagen om te blijven bewegen (en daardoor elkaar te ontmoeten), omdat dit een positief effect heeft op zowel de fysieke als de mentale gezondheid.

Sport en bewegen als middel

Gemeenten zetten sport en bewegen in als middel om de mentale gezondheid te bevorderen. Zij omschrijven de relatie tussen bewegen en mentale gezondheid als belangrijk:

'Voldoende sporten en bewegen [lijkt] essentieel voor een mentaal gezonde bevolking (...). Zo verlaagt voldoende sporten en bewegen de kans op depressieve symptomen.' – Gemeente X (groot)

Sport en bewegen kan een preventieve werking hebben op problemen op het gebied van zowel de fysieke als de mentale gezondheid. Zo schrijven gemeenten over mentale gezondheid dat ze helpen om **'(chronische) stress te verminderen'** (Gemeente E, groot) en een bijdrage leveren aan het **'algemene welzijn en het mentale welbevinden'** (Gemeente X, groot). Sport en bewegen, bijvoorbeeld bij verenigingen, zetten ze ook in om eenzaamheid te bestrijden.

Aansluiting bij bestaande akkoorden en programma's

Voor het versterken van mentale gezondheid verwijzen gemeenten ook naar doelen of activiteiten die ze hebben opgepakt vanuit het Sportakkoord of Preventieakkoord. Ook zetten ze buurtsportcoaches in om het actieprogramma 'één tegen eenzaamheid' te omarmen en eenzaamheid in alle leeftijdsgroepen tegen te gaan:

'Sport wordt de komende vier jaar ingezet als basis voor eenzaamheidsbestrijding in [Gemeente Q]. Wij streven er naar 'Eén tegen Eenzaamheid' breder in te zetten dan alleen voor 75-plussers. Als gemeenten willen wij het thema eenzaamheid verder trekken dan de zorg door onderzoek te doen naar mogelijke samenwerking met sport (...)'. – Gemeente Q (klein)

Inzetten van interventies

Een gemeente noemt graag aan te sluiten bij duurzame en bewezen effectieve sport- en beweeginterventies. Sommige gemeenten zetten voor het versterken van mentale gezondheid in op de verbinding met Welzijn op Recept:

'Welzijn op recept helpt preventief om de druk op de eerstelijnszorg te verlagen. Door inwoners te helpen via activiteit op het gebied van ontmoeting, sport of cultuur kunnen ze ontdekken waar ze gelukkig van worden. Naast de lichamelijke klachten wordt ook aandacht besteed aan de psychische en sociaal maatschappelijke problemen en omstandigheden om de psychosociale klachten op te lossen.' – Gemeente Q (klein)

Doelgroepen

Verschillende gemeenten geven bepaalde doelgroepen aandacht wat betreft mentale gezondheid en weerbaarheid. Veel gemeenten hebben hiervoor gericht sport- en beweegaanbod, bijvoorbeeld met laagdrempelige sportactiviteiten voor jongeren, mensen met een lage sociaaleconomische status of inwoners met psychische of gezondheidsklachten of een verstandelijke beperking.

Een groot deel van de gemeenten beschrijft ouderen als doelgroep voor het vergoten van de mentale weerbaarheid. Bij ouderen is het voorkomen van eenzaamheid een veelgenoemde uitdaging.

4.7 Vitaal ouder worden

Gemeenten beschrijven rondom het doel 'Vitaal ouder worden' veelal beweegstimulering voor ouderen om de fysieke gezondheid te bevorderen. Deze fysieke gezondheid kan bijdragen aan hun zelfredzaamheid en ouderen de mogelijkheid geven langer thuis te wonen. Het voorkomen van vallen heeft hierbij een nadrukkelijke plek in de plannen van veel gemeenten.

'Vitaal ouder worden gaat over lichamelijke vitaliteit, waar voldoende bewegen en goede voeding aan bijdragen.' – Gemeente H (middelgroot)

Sport en bewegen voor valpreventie

In de ketenaanpak valpreventie die gemeenten in moeten richten, werken gemeenten en uitvoeringspartners in onder meer zorg en welzijn samen met partners in het domein van de sport, zoals buurtsportcoaches en sportverenigingen. Zij voeren bijvoorbeeld de erkende valpreventieve beweeginterventies uit, of hebben een rol in het doorgeleiden naar of ontwikkelen van structureel sport- en beweegaanbod.

'Zoals beschreven in het GALA zal voor het inzetten van de beweeginterventie gebruik gemaakt worden van één van de drie erkende beweeginterventies. Het is van belang om bij de valpreventie aanpak het lokale beweegaanbod erbij te betrekken. Zodat het effect van de interventie versterkt wordt en ouderen uitgedaagd worden om actief te blijven.' – Gemeente P (middelgroot)

Beweegactiviteiten voor ouderen

Gemeenten willen het sport- en beweegaanbod voor ouderen versterken en aanvullen. Daarbij hebben ze aandacht voor aanbod dat past bij de behoeften van verschillende groepen ouderen en bijdraagt aan het voorkomen van valincidenten.

'Beweegaanbod voor ouderen bestendigen en waar mogelijk uitbouwen met aandacht voor valpreventie door een divers aanbod te stimuleren voor ouderen vanuit hun verschillende behoeftes en niveaus.' – Gemeente A (klein)

Er zijn verschillende sport- en beweegactiviteiten of programma's voor ouderen waar gemeenten op inzetten, zoals Meer Bewegen voor Ouderen, Doortrappen, OldStars, Sociaal Vitaal en Powerful Ageing. Een klein deel van de gemeenten ziet ook kansen voor bewegen in de openbare ruimte, bijvoorbeeld door een KWIEK-beweegroute in te richten of speelplekken toegankelijk te maken voor ouderen.

Sommige gemeenten richten zich op deelgroepen ouderen

De meeste gemeenten beschrijven plannen voor ouderen in het algemeen, meestal vanaf de leeftijd van 65, zoals voorgeschreven voor de ketenaanpak valpreventie. Een aantal gemeenten heeft deelgroepen van ouderen waar zij zich in het bijzonder op richten bij het stimuleren van bewegen.

Gemeente N (middelgroot) beschrijft een aanpak voor **'ouderen die zelfstandig thuis wonen in de leeftijdscategorie van 75- 85 jaar'**. Gemeente O (groot) heeft een methode voor **'kwetsbare ouderen met een lage sociale economische status of een migratie achtergrond'**. En Gemeente B (klein) heeft aanbod voor **'de groep kwetsbare ouderen, met chronische aandoeningen en ouderdomsmotoriek'**.

Conclusie & aanbevelingen

In dit hoofdstuk bespreken we de conclusies van het onderzoek. We beschrijven per GALA-doel wat gemeenten in hun plannen zeggen over de inzet van sport en bewegen. Dit kan dienen als inspiratie voor gemeenten die dat nog niet of weinig doen. Daarna beschrijven we algemene conclusies en doen we enkele aanbevelingen voor gemeenten.

5.1 Inzet sport en bewegen voor GALA-doelen

Er zijn duidelijke verschillen tussen gemeenten in de mate waarin zij sport en bewegen verbinden met de verschillende GALA-doelen. Over het algemeen noemen ze sport en bewegen vaak samen met de doelen 'vitaal ouder worden' en 'gezonde leefstijl', en minder met 'mentale gezondheid' en 'terugdringen gezondheidsachterstanden'.

Hieronder beschrijven we per doel hoe gemeenten deze verbinding beschrijven wanneer ze die leggen.

Terugdringen gezondheidsachterstanden door inzet op doelgroepen en wijken

Gemeenten noemen sport en bewegen relatief weinig in relatie met het doel 'terugdringen gezondheidsachterstanden'. Eén op de drie gemeenten legt deze verbinding herhaaldelijk.

Dat zijn vooral stedelijke gemeenten. Dit lijkt passend, omdat in grote steden de gezondheidsverschillen duidelijker aanwezig zijn. Ook worden gezondheidsverschillen mogelijk zelfs groter door een sterkere negatieve invloed van wonen in achterstandswijken in de stad, waar mensen minder gezond zijn (Otten & Frenken, 2006).

De verbinding van sport en bewegen met het terugdringen van gezondheidsachterstanden ligt voornamelijk in de boodschap dat gemeenten sport en bewegen willen stimuleren bij groepen met (risico op) gezondheidsachterstanden. Dat doen ze door wijkgerichte aanpakken en door (financiële) drempels voor sporten en bewegen weg te nemen.

Gezonde leefomgeving door inrichten openbare ruimte voor bewegen

Twee op de drie gemeenten beschrijven sport en bewegen herhaaldelijk in relatie tot de fysieke leefomgeving. Een schone en veilige openbare ruimte nodigt volgens gemeenten uit tot bewegen. Door toegankelijke en beweegvriendelijke speel- en beweegvoorzieningen (voor jong en oud) willen zij sport en bewegen laagdrempelig en aantrekkelijk maken voor inwoners. Voorbeelden hiervan zijn beweegparken, een verbeterde fietsinfrastructuur en *urban sports areas*.

Versterken sociale basis doordat sport bijdraagt aan sociale contacten

Zes op de tien gemeenten beschrijven sport en bewegen herhaaldelijk samen met het versterken van de sociale basis. Gemeenten benoemen dat sport- en beweegactiviteiten kunnen bijdragen aan de sociale basis.

Concreet noemen sommige gemeenten dat sociale contacten ontstaan doordat inwoners deelnemen aan sport en bewegen en doordat zij daarvoor vrijwilligerswerk doen. Sportverenigingen zijn plekken die volgens een aantal gemeenten zeer geschikt zijn voor ontmoeting.

Sport en bewegen als onderdeel van interventies voor gezonde leefstijl

Gemeenten noemen sport en bewegen het meest in relatie tot het doel 'gezonde leefstijl'. Vier van de vijf gemeenten leggen deze verbinding meermaals.

Gemeenten zetten voor het bevorderen van een gezonde leefstijl in op sportstimulering door voldoende en passend sport- en beweegaanbod voor diverse doelgroepen. En door interventies die inwoners zowel bewust maken van het belang van sport en bewegen als ertoe uitnodigen, zoals informatieavonden en gecombineerde leefstijlinterventies (GLI's).

Sport en bewegen als middel voor versterken mentale gezondheid

Gemeenten noemen sport en bewegen relatief weinig in relatie tot het doel 'versterken van de mentale gezondheid'. Grote en stedelijke gemeenten maken deze koppeling vaker in hun plannen dan andere gemeenten. Hiermee sluiten deze gemeenten aan op een grotere problematiek in stedelijk gebied. Uit internationale literatuur blijkt namelijk een verband tussen stedelijkheid en mentale problemen (Van der Wal et al., 2021).

Gemeenten die de koppeling wel maken, beschrijven dat zij sport en bewegen willen inzetten als middel om de mentale gezondheid te versterken. Eenzaamheid is vaak een belangrijk thema binnen mentale gezondheid. Gemeenten leggen de koppeling met sport en bewegen veelal in algemene zin, met in beperkte mate concrete activiteiten.

Vitaal ouder worden door nadrukkelijke inzet op valpreventie

Gemeenten noemen sport en bewegen relatief vaak in relatie tot 'vitaal ouder worden'. Ze beschrijven veelal beweegstimulering voor ouderen om de fysieke gezondheid te bevorderen. Vallen voorkomen heeft hierbij een nadrukkelijke plek in de plannen van veel gemeenten. Daarnaast zetten gemeenten in op beweegaanbod zoals OldStars of Meer Bewegen voor Ouderen.

5.2 Overige conclusies

Sportaanbieders belangrijke partner

Sportaanbieders krijgen een belangrijke rol toegedicht door gemeenten die sport en bewegen in willen zetten om (gezondheids)doelen te halen. Sportaanbieders kunnen volgens hen zorgen voor een plek voor ontmoeting en voor laagdrempelige

sportactiviteiten die aansluiten op verschillende doelgroepen. Zij zijn vaak onderdeel van netwerken die gemeenten opzetten om de doelen te halen.

Inzet vaak gericht op doelgroepen

De plannen voor de verschillende doelen hebben vaak een bepaalde doelgroep. Soms is dit een specifieke doelgroep voor een bepaald doel, zoals inwoners met overgewicht voor gezonde leefstijl en inwoners met psychosociale problemen voor mentale gezondheid.

Ook is er overlap in de doelgroepen van de verschillende doelen. Kwetsbare inwoners, inwoners met een chronische aandoening en inwoners met een lagere sociaaleconomische positie komen bij verschillende doelen terug.

In het bijzonder noemen gemeenten ouderen vaak als doelgroep. Het doel 'Vitaal ouder worden' richt zich vanzelfsprekend in het geheel op ouderen, maar zij zijn ook de belangrijkste doelgroep bij de sociale basis en mentale gezondheid.

Samenwerking met de doelgroep waar gemeenten zich op willen richten, komt niet veel terug. Soms noemen gemeenten wel het stimuleren van inwonersinitiatieven. Het RIVM vond in hun analyse een sterke variatie in de beoogde mate van betrokkenheid van inwoners in de uitvoering van plannen (Beijer et al., 2024).

5.3 Opmerkingen over de onderzoeksmethode

Een kracht van de cijfermatige analysemethode is dat we daarmee 98 procent van alle plannen van aanpak volledig hebben kunnen meenemen in de analyse. Een beperking van zoeken naar woordengroepen in dezelfde zin is dat je het niet meeneemt als een gemeente een verbinding tussen GALA-doelen en sport en bewegen legt waarbij de woorden uit de woordgroep in verschillende zinnen staan.

Daarnaast kunnen woordgroepen in dezelfde zin ook een opsomming zijn van bijvoorbeeld thema's waaraan de gemeente werkt, waardoor het niet altijd een verbinding tussen een GALA-doel en sport en bewegen hoeft te betekenen. De cijfermatige analyse neemt namelijk niet mee wat er inhoudelijk staat in zinnen waarin sport/bewegen en een GALA-doel beide voorkomen.

We verwachten niet dat verbindingen in meer zinnen of opsommingen vaker worden gebruikt door gemeenten met bepaalde kenmerken (en dat deze dus niet systematisch verschillen). Daarom verwachten we dat de resultaten van de cijfermatige analyse toch een goed beeld geven. Door de cijfermatige analyse aan te vullen met een kwalitatieve documentanalyse schetsen we ook een beeld van de manier waarop sport en bewegen voorkomen met de GALA-doelen.

5.4 Aanbevelingen

Doe inspiratie op bij andere gemeenten

Er zijn grote verschillen tussen gemeenten in de mate waarin zij sport en bewegen gebruiken, en in hoeveel en aan welke GALA-doelen zij het verbinden. Gemeenten

die sport en bewegen beperkt koppelen aan één of meerdere GALA-doelen, kunnen zich laten inspireren door de plannen van andere gemeenten, waarvan we diverse voorbeelden hebben opgenomen in dit rapport. De plannen van sommige gemeenten bevatten namelijk veel concrete voorbeelden van hoe je sport en bewegen kunt inzetten om GALA-doelen te bereiken.

Daarnaast kunnen landelijke partijen, zoals het RIVM, het ministerie van VWS en het Kenniscentrum Sport & Bewegen een rol spelen bij de actieve verspreiding van voorbeelden.

Borg de verbinding tussen beleidsterreinen

Veel acties uit de plannen van aanpak voor de GALA-doelen zijn niet nieuw, maar doen gemeenten al vanuit andere akkoorden of beleidsprogramma's. Daarom is het van belang om de beleidsplannen van verschillende beleidsterreinen met elkaar te verbinden. Verbind sport bijvoorbeeld met welzijn (sociale basis en vitaal ouder worden), ruimtelijke ordening (gezonde leefomgeving) en natuurlijk gezondheid.

Bij het verbinden van beleidsterreinen in zowel beleidsplannen als uitvoering is een duidelijke rol weggelegd voor de coördinator sport en preventie. Later dit jaar volgt een rapportage over de domeinen die deze coördinator met elkaar verbindt en de mate waarin daarbij aandacht is voor de GALA-doelen.

Betrek de doelgroep bij het ontwikkelen en implementeren van aanbod

Gemeenten beschrijven voor verschillende GALA-doelen dat ze inzetten op passend sport en beweegaanbod voor een doelgroep. Het is bij de ontwikkeling of implementatie van het aanbod voor doelgroepen van belang daar de mensen bij te betrekken om wie het gaat (Haker, Hosper & Van Loenen, 2019).

Het vormgeven van een echt gelijkwaardige samenwerking kan een nieuwe manier van doen van professionals vragen (Stuij & Pulles, 2023). De gemeente kan hierbij ondersteunen door hen te informeren en door te faciliteren.

Bronnen

- Beijer, M., Bel, L., Reckman, P., Rompelberg, C., Van den Brink, C., & Kemper, P. (2024). *GALA in de gemeentelijke plannen. Een eerste blik op de plannen van aanpak voor de Brede SPUK-regeling*. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- GGD'en, CBS & RIVM (2023). *Beweegrichtlijnen*. Geraadpleegd op 1 mei 2024, van: <https://www.sportenbewegenincijfers.nl/kernindicatoren/beweegrichtlijnen>
- Haker, F., Hosper, K., & Van Loenen, T. (2019). *Gezondheidsverschillen duurzaam aanpakken*. Pharos.
- Hoogendam, A., Kusters, A., De Kwaasteniet, R., Van Vugt, H., & Geurink, N. (2023). *De lokale sportakkoorden herijkt. Monitor Sportakkoord II: Voortgangsrapportage december 2023*. Mulier Instituut.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) (2023). *GALA: Gezond en Actief Leven Akkoord*.
- Naci, H., & Ioannidis, J. P. (2013). Comparative effectiveness of exercise and drug interventions on mortality outcomes: metaepidemiological study. *Bmj*, 347, f5577.
- Otten, F., & Frenken, F. (2006). *Grootstedeling is minder gezond*. Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Pulles, I., Reitsma, M., Hoogendam, A., Nafzger, P., Poel, H. van der (2020). *Monitor Sportakkoord 'Sport Verenigt Nederland'. Van akkoord naar uitvoering*. Mulier Instituut.
- Stuij, M., & Pulles, I. (2023). *Bewoners in aandachtswijken sporten minder: Kennis- en innovatiescan WP1*. Mulier Instituut.
- Van Ooijen, M., Kuipers, E., & Helder, C. (2023, 20 december). *Uitvoering Gezond en Actief Leven Akkoord [Kamerbrief]*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/12/20/kamerbrief-over-uitvoering-gezond-en-actief-leven-akkoord>
- Van der Wal, J. M., Van Borkulo, C. D., Deserno, M. K., Breedveldt, J. J. F., Lees, M., Lokman, J. C., Borsboom, D., Denys, D., Van Holst, R. J., Smidt, M. P., Stronks, K., Lucassen, P. J., Van Weert, J. C. M., Sloot, P. M. A., Bocketing, C. L., & Wiers, R. W. (2021). Advancing urban mental health research: from complexity science to

actionable targets for intervention. *The Lancet Psychiatry*, 8(11), 991-1000.
[https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(21\)00047-X](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(21)00047-X)

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) (2023). *Format integraal plan van
aanpak brede SPUK*.

Bijlage 1 – Gebruikte woorden voor analyse

Zie [tabel B1.1](#) voor de gebruikte woordengroepen in de kwantitatieve analyse.

Hierin zijn GALA-doelen a t/m f:

- a. terugdringen gezondheidsachterstanden (waaronder Kansrijke Start);
- b. een gezonde fysieke leefomgeving die uitnodigt tot bewegen en ontmoeten;
- c. het versterken van (de verbinding met) de sociale basis;
- d. een gezonde leefstijl;
- e. versterking van de mentale weerbaarheid en mentale gezondheid;
- f. vitaal ouder worden;
- g. domeinoverstijgende inzet vanuit een regionale preventie-infrastructuur.

Tabel B1.1
Woordengroepen

Sport en bewegen	Doel a	Doel b	Doel c	Doel d	Doel e	Doel f
sport	gezondheidsachterstand	leefomgeving	sociale basis	gezonde leefstijl	psychisch	vitaal oud
bewegen	gezondheidsverschil	openbare ruimte	informele zorg	roken	mentale	ondervoeding
beweging	kansengelijkheid	buitenruimte	mantelzorg	overgewicht	mentaal	valpreventie
beweeg	gezondheidskans		ontmoeten en ondersteunen	gezond gewicht	psychosociaal	valpreventieve
buiten spelen	bestaanszekerheid		omzien naar elkaar	alcohol	psychosociale	valrisico
buitenspelen	bestaansonzekerheid		naar elkaar omzien	Middelengebruik	angst	ouderen
(buiten)spelen	kansrijke start		welzijn op recept	drugs	depressie	65+
fiets	kansrijke ontmoetingen		welzijnscoach	rookvrij		
wandel	nu niet zwanger		naar elkaar omkijken	obesitas		
zwem	gelijke kansen		omkijken naar elkaar	GLI		
fitness	gelijkwaardige kansen			leefstijl		
hardlopen						
fysieke activiteit						

A large, thick, light blue abstract graphic that starts at the top left, loops around, and then curves downwards towards the bottom right, resembling a stylized letter or a calligraphic flourish.

Marloes van Gorp
m.vangorp@mulierinstituut.nl

Nathan Geurink
n.geurink@mulierinstituut.nl

Güliz Erdoğan
g.erdogan@mulierinstituut.nl

Karin Lintzen
k.lintzen@mulierinstituut.nl